

A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban*

A metonimikus névadás

1. A kognitív jelző használata napjainkban nagyon divatos, egyre több tudományterület kapcsán előkerül, és egyetlen tudományterületen belül is különböző irányzatok megjelölésében említik. A hatvanas években a pszichológiából elinduló tudományos szemlélet mára a filozófia, a nyelvészet, az antropológia, a biológia, az idegtudomány, a matematika tudományos vizsgálataiban egyaránt jelen van. A kognitív tudomány(ok) tehát nem egységes diszciplína, hanem különböző tudományágak interdiszciplináris együttműködésének az eredménye, melyeknek azonban egységes módszertana és egységes alapelvei nincsenek. A kognitív szemlélet különböző megvalósulásait lényegében csupán a közös tárgy kapcsolja össze:¹ az emberi, gépi és állati megismerési rendszerekkel foglalkoznak, s a megismerést mint a világot leképező modellek kialakítását és kezelését fogják fel. A kognitív tudomány tehát ugyanazokat a problémákat kísérli meg empirikus eszközökkel megoldani, amelyek az emberiség története során elsősorban a filozófia és azon belül az ismeretelmélet központi kérdéseit alkották: a tudás természetével, összetevőivel, forrásaival, létrejöttével és alkalmazásaival foglalkozik. Minthogy az emberi megismerés kapcsán ezek a folyamatok közvetlenül nem vizsgálhatók, ezért az emberi kognícióval foglalkozó kutatások a folyamatok viselkedéses megnyilvánulásaikból próbálnak hipotéziseket alkotni arra vonatkozóan, hogy miféle mögöttes működés feltételezhető (GARDNER 1992: 17, 19, KERTÉSZ 2000: 402, PLÉH 2003: 11–57).

A kognitív tudomány egyik részdiszciplínája a kognitív nyelvészet, amely a nyelvészet azon területeként határozható meg, mely szerint a beszédhez szükséges tudásunk, a nyelv az emberi elme produktuma, ezért kognitív jelenségként tanulmányozandó, a kogníció részeként kell vizsgálni. Kiindulópontja, hogy a nyelv szétválaszthatatlanul összefonódik egész megismerő rendszerünkkel, összes kognitív funkciókkal (a fogalomalkotással, a gondolkodással és a világról való teljes enciklopédikus tudásunkkal), továbbá kulturálisan beágyazott. Ez az elmélet a

* Előadasként elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság Debreceni Csoportjának ülésén 2009. április 2-án.

¹ KERTÉSZ ANDRÁS ezek alapján KUHNra (1984) hivatkozva éretlen, fejletlen, fiatal, bizonytalan önképpel rendelkező diszciplínaként értékeli a kognitív tudományt (2000: 402).

természetes nyelveket olyan kognitív folyamatok segítségével írja le, mint például a kategorizáció, a prototípuselmélet vagy a fogalmi (konceptuális) metafora és metonímia. Szemléletéből következik, hogy a nyelvet, a nyelvhasználatot nem különíti el magától az embertől, aki beszél (vö. KERTÉSZ 2000: 408–410, KIEFER 2000: 120–125, SZILÁGYI N. 2004, BAŃCZEROWSKI 1999, TOLCSVAI NAGY 2005).²

2. A kognitív szemléletre jellemző megközelítési mód nem előzmény nélküli a névtudományban. A névkutatás (különösen a történeti névkutatás) mindig is nyitott volt a nyelvészet más területeinek, illetve a társstudományoknak a szemléletmódja és eredményei felé, s a nyelvi jelek magyarázatában mindig igyekezett figyelembe venni a nyelvi rendszeren kívüli jelenségeket is.

A pszichológiai nézőpont már LŐRINCZE LAJOS névlélektaninak nevezett kutatásaiban is felsejlik, ő ugyanis elsősorban a nevek keletkezéséhez, változásához kapcsolódó lélektani helyzet különbségeit igyekezett rekonstruálni (1947).³ Egy-egy jelenség magyarázatában ugyanakkor már ezt megelőzően is felhasználták a pszichológiai ismereteket: ezzel találkozhatunk például KERTÉSZ MANÓ elméletében a pusztai személynévi településnevek típusának kialakulására vonatkozóan (1939).

Újabban a kognitív vonatkozások még erőteljesebben érvényesülnek a névtani munkákban. Az alapvetően strukturalista szemléletű vizsgálatokban is egyre inkább az a jellemző, hogy törekednek a szűken értelmezett nyelvi jelenségek, folyamatok nyelven kívüli tényezőit is feltárni, s magyarázataikban a társadalmi vonatkozások mellett az emberi gondolkodás sajátosságait is igyekeznek figyelembe venni.

A kognitív szemléletmód jelen van HOFFMANN ISTVÁNNak a nevekkel való rendszerszerű foglalkozást napjainkban alapvetően meghatározó strukturalista helynévtipológiájában is. Véleménye szerint a névadási motivációk feltárása kapcsán szem előtt kell tartanunk, hogy a névadás maga is kognitív aktus. A helynévalkotás háttérében meghúzódó gondolkodásbeli kategóriák megállapításakor ugyanis abból indul ki, hogy ezek „alapvetően a megismerés formáival, általában pedig az emberi tudással függnek össze” (HOFFMANN 1993: 44).

² Maga a kognitív nyelvészet sem egységes azonban, alapvetően két fő irányzatát különíthetjük el: a nyelv modulás, illetve holisztikus felfogását, melyek egészen ellentétesen ítélik meg a nyelv mentális működését, és magát az egész kognitív rendszert. A modularista felfogás szerint a kogníció és annak részeként a nyelvtudás nem alkot egyetlen egységes rendszert, a komplex kognitív funkciók független, részben izolált komponensek (modulok) működéséből állnak össze. A holista felfogás ezzel szemben úgy véli, hogy a nyelvi képességek nem választhatók el a megismerés egyéb tényezőitől (így pl. az általános intelligenciától, az emberi test fizikai érzetétől stb.). A két irányzatot lényegében csak az kapcsolja össze, hogy egységesen kognitív jelenségeként vizsgálják a nyelvet.

³ A névlélektan által megfogalmazott elvekhez, valamint a kapcsolódó módszerekhez és eredményekhez a kognitív nyelvészet nézőpontjából HEINRICH ANDREA fűzött kritikai megjegyzéseket (2000).

HOFFMANN utal arra is, hogy a helynévfajták, akárcsak a helyfajták, „nem alkotnak egymástól mereven elválasztott fiókrendszer” (1993: 38). Ez a megállapítás összecseng a kognitív szemlélet prototípuselmélet felfogásával. A prototípuselmélet szerint az emberek a megismerési folyamatok eredményeképpen olyan kategóriákat hoznak létre, amelyet a legtipikusabb tárgy vagy annak tulajdonságai reprezentálnak. Ezek a kategóriák — szemben a klasszikus kategóriarendszerek, illetőleg az ezen alapuló tudományos kategorizáció felfogásával — a kognitív nyelvészet vizsgálatai szerint nem különülnek el élesen egymástól, valójában a köztük lévő határok gyakran elmosódtak. A kategóriához, fogalomhoz tartozást pedig az adott tárgy tulajdonságainak a kategória prototípusához való hasonlósága határozza meg (vö. ROSCH 1978, EYSENCK–KEANE 2003: 280–281, a magyar vonatkozású szakirodalomban BAŃCZEROWSKI 1999: 82, 2000: 37, TOLCSVAI NAGY: 2005: 6–17). A prototípuselmélet valóban jól alkalmazható az egyes helynévfajták kategorizálása terén megmutatkozó jelenségek magyarázatára (vö. RESZEGI 2008).

Az elmélet révén ugyanakkor nemcsak a fogalmi kategóriák és a szójelentések ragadhatók meg, a modell a nyelvi kategóriák, szóosztályok leírására is kiterjeszhető (vö. LADÁNYI 1998: 410). Vagyis a nyelvi kategóriáknak is vannak tipikus és periférikus elemei, attól függően, hogy rendelkeznek-e a kategória prototípusát jellemző morfológiai, szintaktikai és szemantikai stb. vonásokkal. Ezek alapján magam igyekeztem a jelentéshasadásnak nevezett névkeletkezési folyamatot új megvilágításba helyezni (RESZEGI 2009): a pusztai földrajzi köznévi helynevek — amint a megítélésük bizonytalansága is mutatja — nyilvánvalóan a helynévi kategória periférikus elemei, amelyek mintegy a tulajdonnevek (elnevezések) és a köznevek közötti átmenet elemeiként értelmezhetők.⁴ A prototípuselmélettel tehát áthidalhatóvá válik a tulajdonnevek és a közszavak elkülönítésének problémája.

A strukturalista nyelvészeti és névtani rendszerezések másik nehézséget jelentő tárgya a nevek szófaji besorolásának kérdése (a kérdéskör összefoglalását lásd HOFFMANN 2003: 41–50). A hagyományos besorolások tarthatatlanságát látva BARABÁS ANDRÁS, KÁLMÁN C. GYÖRGY és NÁDASDY ÁDÁM formális logikai gondolatmenet mentén haladva végül a tulajdonneveknek a nyelvi rendszerhez való tartozását is megkérdőjelezték (1977). A kognitív szemantika szerint azonban a kérdést csak az emberi megismerő rendszer működéséből kiindulva válaszolhatjuk meg. Az emberi megismerés a jelenségek egy csoportját a dolgok, entitások körébe sorolja. A dolog nyelvi kifejezésére használt szó pedig jobbra főnév, vagyis a dolgok prototipikus megnevezései a főnevek. A

⁴ A nevek prototipikus szerveződését a korábbiakban is átmeneti területekkel jellemezhető skaláris jelenségként írták le, vö. pl. J. SOLTÉSZ 1959: 461, 1979: 105–108; a tulajdonnevek és a köznevek határsávjának kérdésével foglalkozó szakmunkák összefoglalásához lásd VÁRNAI 2005: 38–47.

tulajdonnevek szintén megnevező szerepben gyakoriak. Szemantikai jellemzői és használati sajátosságai, funkciója alapján tehát a kognitív szemantika szerint (a hagyományos névtani besoroláshoz hasonlóan) a tulajdonnevek is a főnévi kategória elemeinek tekinthetők, főnévi szerepű nyelvi egységekként értelmezhetők (TOLCSVAI NAGY 2008: 31), melyek ugyanakkor speciális csoportot alkotnak a kategórián belül (erről bővebben lásd a 5.1. pontban írottakat). A kognitív szemléletű megközelítéssel tehát fel sem merülhet a tulajdonnevek nyelvi létének megkérdőjelezése: azáltal, hogy a neveket a használatukkal együtt vizsgálja, eliminálja magát a kérdést.

A helynevek szerepéről korábban úgy vélekedtek, hogy az ember elsősorban a tájékozódásának megkönnyítésére használja őket. A kognitív megközelítés szerint azonban a térben való eligazodás elsősorban nem a helynevek ismeretét (a hely és a név összekapcsolását) igényli, hanem számos más ismeret (tájékozódási pontok, irányok, határvonalak, távolságok) tárolását feltételezi, tehát lényegében a kognitív/mentális térkép (a tér kognitív reprezentációja) felépítése irányítja a térbeli tájékozódást (vö. HEINRICH 2000: 5). A kognitív térkép működését azonban a beszéd is befolyásolja, a kognitív térkép szerveződésének feltárásában tehát a helynévhasználat is a segítségünkre lehet. HEINRICH ANDREA ebből kiindulva Szaniszló helyneveit vizsgálva igyekszik képet alkotni a szaniszlóiak kognitív térképéről (2000). Feltárja, hogy a kognitív térkép FENT–LENT, BENT–KINT viszonyai nem a valós vertikálitás szerint szerveződnek, hanem egy hierarchikus viszony (központ és periféria) szervezi ezek észlelését. Emellett rávilágít arra is, hogy a beszédnek nagyon fontos szerepe van abban, hogy az egyéni kognitív térképeket egymáshoz közelíti. HOCHBAUER MÁRIA a négyfalusi helynevek helyzetviszonyító elemeit vizsgálva (2008) szintén arra a megállapításra jut, hogy a tapasztalati világ térbeli dimenziói a nyelvi világban némileg más-képpen képződnek le: a nyelvi világ a horizontalitást is vertikálitásként érzékeli, a szemantikai korrelációk tehát tulajdonképpen két pólus köré tömörülnek: ALSÓ–BELSŐ–ELSŐ–BAL–KICSI–KÖZEL ↔ FELSŐ–KÜLSŐ–HÁTSÓ–JOBBA–NAGY–TÁVOL.

A kognitív térkép fogalma a történeti névtani vizsgálatokban is sikeresen alkalmazható. GYÖRFFY ERZSÉBET a folyóvizek korai ómagyar kori szakaszneveihez kapcsolódó névhasználati jellemzők feltárására használja fel (2009), s erre támaszkodva jut arra a megállapításra, hogy a szakasznevek egy-egy zárt közösségen belül voltak használatban. Így egyazon patak vagy folyó szakasznevei nem állnak szinonim viszonyban egymással.

A helynévkutatáson túl⁵ a névkutatás más területein is sikeresen alkalmazható a kognitív szemlélet. SLÍZ MARIANN a családnevek kialakulásának vizsgálatához

⁵ A fent említetteken túl idézhető helynévi szakmunkák jobbára egy adott névfajta elemeinek fogalmi jellemzése (pl. KUNA ÁGNES sziklamászó utak nevééről írott munkája, 2008), illetve keletkezési módjának megállapítása kapcsán (pl. VESZELSZKI ÁGNES helynévkörülírásokat tárgyaló tanulmánya, 2008) támaszkodnak a kognitív nyelvészet eredményeire.

használja fel a kognitív szemantika elveit és módszereit (2008, 2009). NEMESNÉ KIS SZILVIA (2006, 2008) az állatnevek jelentésszerkezetének vizsgálata kapcsán támaszkodik a kognitív szemantikára. BÁBA BARBARA a helynevek felépítésében is részt vevő 'erdő' jelentésű szavak jelentésföldrajzi vizsgálatával igazolta, hogy mivel a jelentésmódosulások háttérben jellemzően valamilyen kognitív motiváció húzódik, a jelentésváltozások leírására és magyarázatára a földrajzi köznevek esetében is alkalmasabb keretet nyújt a kognitív szemantika, mint a hagyományos formális szemantikák. Meglátása szerint a megfelelő módszertan kialakításával a kognitív szemantika révén — a jelenkori névanyag vizsgálata alapján — a történeti folyamatokat is magyarázni tudjuk (2009).

A kognitív szemlélet — amint ebből a töredékes áttekintésből látható — a névkutatás több területén is sikeresen alkalmazható, s megoldást jelenthet olyan névtani kérdések kapcsán, amelyek a hagyományos strukturalista kérdésfelvetés alapján nem válaszolhatók meg kielégítően.⁶ A megközelítés elméleti alapvetéseiből kiindulva a korábban megoldhatatlannak tekintett névtani problémák is átértelmeződnek, s gyakran maguk a kérdések is eliminálódnak. A kognitív szemléletet alkalmazva ugyanakkor a névhasználat olyan vonatkozásai is vizsgálhatók, amelyek korábban fel sem merülhettek a névtudományban.

3. Az áttekintett kutatásokhoz kapcsolódva írásomban egy újabb névhasználati jelenség, a metonimikus névadás–metonimikus névhasználat kapcsán igyekszem megvilágítani a kognitív megközelítés lehetőségeit a helynévkutatásban.

A metonímiát hagyományosan — már az ókori retorikák óta — olyan szóképként (trópus) értelmezik, amely „két fogalom közötti időbeli, térbeli, anyagi érintkezéssel vagy ok-okozati kapcsolaton alapul. A két fogalom között aszociációs kapcsolat létezik, s ennek eredményeképpen az egyik fogalomnak, a kifejezőnek a nevét átvisszük a másiknak, a kifejezendőnek a jelölésére, és annak értelmében használjuk” (FÓNAGY 1982, vö. még SZIKSZAINÉ 2007: 417). A helynevek leírására létrehozott elemzési modelljében HOFFMANN ISTVÁN hasonlóan határozza meg a metonimikus névadás fogalmát: a névátvitel egyik fajtájaként, egyfajta jelentésbeli névadásként értelmezi. A helynevek kapcsán ugyanakkor igyekszik konkrétan is meghatározni az eredeti és az új jelentés alapján az érintkezés lehetséges relációit. A metonimikus névadás során ezek alapján egy, az adott objektummal kapcsolatban álló, érintkező hely, növény, állat, személy, esemény vagy cselekvés közszoói vagy tulajdonnévi megjelölése vonódik át az illető hely megnevezésére (1993: 100–1).

A hagyományos strukturalista megközelítési mód révén azonban a metonimikus névhasználat bizonyos esetei nem értelmezhetők, illetőleg nem magyarázha-

⁶ A nyelvi elemek tulajdonnévként értelmezésének, s ezen belül egy bizonyos névfajtaként való kategorizálásának kérdését — amely szintén nehézséget jelentett strukturalista megközelítés számára — SLIZ MARIANN járta körül kognitív szempontból (é. n.).

tók egyértelműen. Az ómagyar kori hegyneveknek a többi névfajtaival való kapcsolatát feltáró vizsgálataim során kitűnt például, hogy a hegynevek különösen szoros kapcsolatot mutatnak az erdőnevekkel. Erre korábban már KISS LAJOS is több ízben felhívta a figyelmet: a fakitermelésre, makkoltatásra alkalmas erdővel borított s ezért gazdasági szempontból különösen értékes hegyeink a latin nyelvű középkori okleveleinkben mint *silva* 'erdő' is szerepelhettek (vö. KISS 1996: 442, 1997: 166, ehhez lásd még BENKŐ 2002: 54): nagyobb hegységeink közül gyakran így említik például a *Vértess* (1228/1434: *silva Vertus*, Gy. 2: 322, 415), a *Pilis* (1187 Pp.: *silva Ples*, Gy. 2: 207), a *Mátra* ([1200 k.]: *silva Matra*, Gy. 3: 42), a *Börzsöny* (+1270: *silva Bersen*, Gy. 3: 150, 184, 241) nevét. S bár e nevek a *silva* fajtajelölővel állnak, mégis hegyek nevének tartjuk őket (vö. még KRISTÓ 2003: 36). Könnyen elképzelhető ugyanakkor, hogy az Árpád-korból fennmaradt oklevelekben a latin *mons* 'hegy' fajtajelölővel álló *Feketeerdő*, *Mogyorókereke*-féle névelőfordulások a latin megjelölés ellenére is erdőségek nevei voltak. Ám a jelenség tényleges mivoltát az egyes példák kapcsán a névrendszeren belül maradvány nem lehetséges megállapítani, a kétféle névhasználat a strukturalista névleírásban nem különül el egymástól. Nem lehet továbbá ilyen módon meghatározni azt sem, hogy mely helyfajtaik esetében számolhatunk valóban metonimikus névadással (vagyis jelentésváltozással), és mely esetekben gyanítható, hogy pusztán csak aktuálisan használnak egy adott névformát egy másik hely megjelölésére.

Ezek a kérdések már nem oldhatók meg a hagyományos strukturalista megközelítéssel, hiszen itt a névhasználatához kapcsolódó jelenségeket kell magyaráznunk. A kognitív szemlélet alkalmazása ugyanakkor hipotézisem szerint ígéretesnek tűnik ezeknek a problémaköröknek a tisztázására. Ahhoz azonban, hogy pontosan lássuk, mi a különbség a két megközelítés között, szükséges röviden kitérnünk a kognitív nyelvészet metonímiáfelfogására.⁷

4. A metonímia GEORGE LAKOFF és MARK JOHNSON által kidolgozott kognitív nyelvészeti megközelítése részben a hagyományos felfogáshoz hasonlóan értelmezi a jelenséget: a metonímiákban egy fogalmat vagy dolgot egy másik fogalom vagy dolog jelölésére használunk, vagyis ahelyett, hogy közvetlenül a második entitást említenénk, egy elsőn keresztül biztosítunk gondolati hozzáférést (vö. LAKOFF–JOHNSON 1980: 37, LAKOFF 1987: 78–79, KÖVECSES 2005: 147). Lényegi különbség viszont, hogy a kognitív megközelítés szerint a metonímia elsősorban a fogalmak és nem a szavak tulajdonsága, tehát olyan fogalmi természetű jelenség, amely áthatja a gondolkodásunkat és a mindennapi nyelvhasználatunkat. A metonímia alapját az adja, hogy a világról való tudásunkat kognitív tartományokba, LAKOFF kifejezését használva: idealizált kognitív modellekbe szervezzük. A tapasztalat alapján a világban együtt jelentkező dolgok

⁷ E megközelítésekről BENCZE ILDIKÓ munkájában kaphatunk átfogó képet (2006).

feltehetően a fogalmi térben is „közel” helyezkednek el egymáshoz, vagyis valamiféle kapcsolatban állnak egymással, ugyanabban az idealizált kognitív modellben kapnak helyet. A metonímia tehát olyan kognitív folyamatként értelmezhető, amelyben egy fogalmi entitás, az ún. közvetítő entitás mentálisan hozzáférhetővé tesz egy ugyanabban a kognitív tartományban vagy idealizált modellben szereplő másik entitást, a célentitást (KÖVECSES 2005: 149). A folyamat alapja a fogalmi kontiguitás (fogalmi érintkezés). A metonímia fogalmi természetét támogatja, hogy nemcsak a nyelvben, hanem a nyelven kívül is találkozhatunk a megvalósulásaival. A mágia különböző formái, például az ember részeinek a felhasználása a rontások előidézésére ugyanezen a mechanizmuson alapulnak (vö. FÓNAGY 1999: 234).⁸ A kognitív nyelvészek felfogásában tehát mindezek alapján a metonímia az emberi megismerés, a gondolkodás jellegzetes (ősi) eljárása, melynek feltehetően a nehezebben hozzáférhető célentitás mentális elérése a fő funkciója. Jellemző ugyanis, hogy egy konkrétabb, inkább szembeszökő entitást alkalmazunk egy elvontabb, kevésbé szembeszökő entitás eléréséhez (testrész az ember helyett: *erősebb kéz kell erre a munkára*, alkotó a mű helyett: *Shakespeare-t olvasok*, úti cél a mozgás helyett: *idén is indult a maratonin*, stb.).⁹

A nyelvi formában megvalósuló metonímiák mögöttes kognitív folyamatában e felfogás szerint tehát a közvetítő entitásnak megfelelő nyelvi elem biztosítja a hozzáférést a célentitáshoz, a célentitásnak megfelelő nyelvi elem aktiválásán keresztül. A nyelvi metonímia értelmezését pedig a nyelvi kontextus és a mindennapi ismereteink alapján tesszük meg, s az értelmezés alapfeltétele a szemantikai összeférhetetlenség, a hallgató ugyanis ebből kiindulva kezdi el keresni a hallottaknak egy másik értelmezését. A *vettem egy Picassót* kifejezés megfelelő értelmezéséhez tehát tudnunk kell, hogy a) Picasso festő volt, valamint hogy b) venni nem embert szoktunk, hanem tárgyat. Ezek alapján tehát létrehozható a kifejezés tényleges mondanivalója: 'egy Picasso által festett képet vettem' (KIEFER 2007: 101).

⁸ Az olyan rész-egész viszonyhoz tartozó metonimikus kifejezések, amelyekben az ember egészének a megnevezése helyett a nemi szerv nevét használják, szintén biológiai alapú, öröklött viselkedésformákra vezethetők vissza. „A fallikus fenyegetés igen jól ismert a főemlősöknél, az agresszív hímek merev péniszükkel fenyegetik a rangsorban alattuk állókat. (...) A modern társadalomban számtalan verbális megfelelője van a fallikus fenyegetésnek, a magyar nyelv is gazdag az ilyen kifejezésekben” (CSÁNYI 2003: 24). A pszichotikus és neurotikus zavarok egy része szintén a kontiguitáson alapul (ehhez lásd FÓNAGY 1999: 236–237).

⁹ KÖVECSES és RADDEN szerint a közvetítő entitások megválasztását olyan kognitív elvek határozzák meg, amelyek az emberi tapasztalatokat (főleg a világ antropocentrikus szemléletét), a perceptuális szelektálást, valamint a kulturális preferenciákat foglalják magukban, emellett olyan kommunikációs elvekkel is számolhatunk, mint a világosság (érthetőség) és a fontosság elve. A meghatározó („alapértelmezés szerinti”) kognitív és kommunikációs elveket azonban esetenként különböző szociális-kommunikációs vagy retorikai hatások felülírhatják (vö. 1998: 63, BENCZE 2006: 27).

Az amerikai kognitív nyelvészek, illetve a nyomukban járó szakemberek tehát a nyelvi működést közvetlenül a fogalmi működés megnyilvánulásának tartják. Ezért a nyelvhez kapcsolódó kérdések, köztük a metonímia működésmódjának a megvilágítását is a kognitív struktúrák megismerésének az eszközeként használják fel, vagyis a nyelvi összefüggések alapján rögtön következtetni próbálnak a kognitív struktúrák szerkezetére. A szintén kognitív szemléletű SZILÁGYI N. SÁNDOR ezzel szemben ezeket a nyelvhez kapcsolódó problémákat nem fogalmi, hanem nyelvi kérdésként próbálja meg értelmezni. Ő is úgy véli, hogy az ember fogalmi és nyelvi rendszere a kognitív rendszeren belül szoros összefüggésben áll egymással, ugyanakkor megítélése szerint nem feltétlenül a fogalmi struktúrák az elsődlegesek a nyelvhez képest. Az „ember jól kidolgozott szemantikai struktúrák közvetítésével viszonyul a környezetéhez (...), amelyek egy sajátos értelmezési hálóként vetülnek ki a kimondandó világra”, vagyis rendelkezünk egy sajátos elmélettel a világról, amely implicit módon magába a nyelvbe van beleszerkesztve. Ez a nyelvspecifikus nyelvi világmodell megszabja, hogy beszéd közben, a nyelvi észlelés során mindent csak a nyelvben társadalmi érvénnyel meghatározott perspektívából észlelhetünk. Ebből az előfeltevésből kiindulva SZILÁGYI N. szerint a nyelvi jelenségeket elsőként a nyelven belül érdemes vizsgálni, hogy tisztán láthassuk a nyelv elemzéséből megállapítható valamennyi összefüggést, ezáltal ugyanis nagyobb biztonsággal tudunk majd hipotéziseket alkotni arról, hogy miféle kognitív struktúra feleltethető meg leginkább a megismert nyelvnek (1997: 7–9, 58–59).

SZILÁGYI N. SÁNDOR a metonimikus kifejezéseket is a nyelvi kategorizáció felől közelíti meg, ennek megfelelően csak a metonímia nyelvi megvalósulásával foglalkozik, s úgy véli, hogy a metonímia semmiképpen nem tekinthető névátvitelnek, ahogyan a hagyományos megközelítés gondolja, vagyis azért, hogy egy szó egy metonimikus kifejezésben szerepel, nem változik meg a jelentése. Az *ég a pipa* kijelentést ugyanis mindenki egységesen úgy értelmezi, hogy valójában 'a dohány ég a pipában', még ha a kifejezésből a *dohány* szó el is maradt. A *pipa* szó pedig nem veszi fel a 'dohány' jelentést, még akkor sem, ha gyakran szerepel efféle kifejezésekben (vö. még: *pipára gyűjt, kialszik a pipa*). Vagyis ha meglátunk az asztalon egy csomag dohányt, nem fogjuk *pipá*-nak nevezni. A jelenség tehát csak kontextushoz kötötten jelentkezik.

Az efféle kontextusok SZILÁGYI N. SÁNDOR szerint csak úgy jöhetnek létre, hogy a mentális nyelvben van egy olyan szabály, mechanizmus, amely lehetővé teszi a félreértés veszélye nélküli rövidítést, és ezt a szabályt a beszélő és a hallgató egyaránt ismeri. A metonímia tehát egy szemantikai-grammatikai törlő, illetve a hallgató oldaláról visszaállító szabályként, ellipszisként írható le, amelynek alkalmazási feltétele — a lakoffi modellhez hasonlóan —, hogy ennek eredményeképpen a mondatban szemantikailag összeférhetetlen szavak kapcsolo-

lata jöjjön létre.¹⁰ A pipa szemantikai attribútumai (a. normál körülmények között maga nem ég, b. rendeltetésszerű használatakor dohány ég benne) ismeretében fel sem merül, hogy az *ég a pipa* kifejezésben a *pipa* szó jelentése változott volna. A metonímia tehát a szemantikai attribútumokra épít, és nem érinti a szavak jelentését (1997: 49–53).

SZILÁGYI N. ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy a metonimikus mondatoknak általános szintaktikai szabálya, hogy az elhagyott elem mondatbeli viszonyító eleme (ragja vagy névutója) megőrződik, és ahhoz az elemhez járul, amelynek valamelyik attribútuma lehetővé tette az ellipszist, például „most éppen *Rejtő*[regényé]t olvasom”, „semmire sem *maradt időm az iskola*[i munka] miatt”.

BENCZE M. ILDIKÓ pszicholingvisztikai kísérleti eredményekre is támaszkodva úgy véli, hogy a metonímia meglehetősen összetett mechanizmus, így valószínűleg a kétféle kognitív megközelítés együttes alkalmazásával juthatunk közelebb a metonimikus jelenségek magyarázatához (vö. 2009a, 2009b, különösen: 685, lásd még 2006). A metonímia alapvetően egy általános kognitív képességnek tekinthető, melynek révén képesek vagyunk az egymással valamilyen módon kontiguitásban lévő dolgok, fogalmak között asszociációkat alkotni, és egyikből következtetni a másikra. A nyelvi szinten megvalósuló metonímiának ugyanakkor különböző típusai különíthetők el, amelyek egy skálán helyezhetők el aszerint, hogy értelmezésükhöz milyen mértékben van szükség nyelvi (szemantikai és szintaktikai), illetve nyelven kívüli tényezők, a világról való tudásunk bevonására. Közös vonásuk azonban — s ebben az egymással szemben álló elméletek is egyetértenek —, hogy működési feltételük a két érintett elem (helyettesítő és helyettesített/elhagyott és megtartott elem) mentális reprezentációja közötti összeférhetetlenség.

A metonímia nyelvi megvalósulása mindezek alapján nem jár jelentésváltozással, a metonimikusan használt szó szemantikai struktúrája ugyanis ezt nem engedi meg. Nem zárható ki azonban, hogy hosszabb és megterhelt együtt-

¹⁰ SZILÁGYI N. ugyanakkor azt is igyekszik feltárni, hogy mivel magyarázhatjuk a szemantikai összeférhetetlenséget: meglátása szerint ezt a szavak szemantikai attribútumai biztosíthatják. Ennek értelmezéséhez szükséges utalni arra, hogy SZILÁGYI N. szerint a szavak szemantikai struktúrája két részre osztható: észlelési feltételekre, illetve szemantikai attribútumokra. Észlelési feltételeknek nevezi „azoknak az ismérveknek az együttesét, amelyek alapján el tudjuk dönteni, hogy mi melyik nyelvi kategóriába tartozik, vagyis mi a neve” (1997: 39). A *pipa* szó esetében az észlelési feltételek a tárgy alakjára (görbe, csőszerű), illetve használati körülményeire (az ember a szájába veszi, füstöl) vonatkoznak (SZILÁGYI N. 1997: 43). A kategória prototípusaiban az észlelési feltételek mindegyike megvan, a kategóriához tartozáshoz azonban elég, ha ezeknek csak egy része teljesül. Ezek teszik lehetővé a nyelvi kategória metaforikus kiterjesztését (pl. *pipa* ’írásjel’). A szemantikai attribútumok közé ezzel szemben a megnevezett dolog (és nem a szó) olyan jellemzői vagy tartozékai sorolhatók, amelyek a nyelvi minősítésben nem játszanak ugyan szerepet (vagyis nem a dolog észlelési feltételei), de beletartoznak a szó szemantikai struktúrájába, és meghatározóak a szó kontextusbeli viselkedése szempontjából.

használat esetén az összeférhetetlenséget biztosító attribútumok már kevésbé erőteljesen érvényesülnek az emberek tudatában, s a kontextusból adódó jelentést a helyettesítés/ellipszis eredményeként a mondatban szereplő szó jelentéseként kezdik értelmezni. A gyakori, konvencionizálódott metonimikus használat tehát motiválhatja, előidézheti a szó használati szabályainak a megváltozását, azaz metonimikusan motivált poliszémia kialakulásához vezethet. Ez azonban már nem tekinthető metonímiának, a metonímia mint kognitív folyamat pusztán csak elindítja ezt a változást. A *toll* 'madártoll' szónak bizonyára ilyen módon (az eszköz anyaga > az eszköz séma alapján) alakult ki az írásbeliség egy bizonyos fázisában az 'íróeszköz' jelentése.¹¹ Más esetekben feltehetően látszólag maguk a sémák értékelődnek át, és válnak a poliszém jelentések kialakulásának alapjaivá.¹² KIEFER FERENC szerint az *iskola* szó magának az 'intézmény'-nek a megnevezése mellett ilyen módon használható 'az intézmény épülete', 'az intézményben folyó tevékenység' és 'az intézményben tevékenykedő emberek' megjelölésére (2007: 134–138).¹³

A kognitív megközelítések közös vonása a fentiekén túl, hogy jobbra csak a köznevekhez kapcsolódóan tárgyalják a jelenséget. Legfeljebb arra találunk példát, hogy egy tulajdonnév áll egy köznévi helyett, például: „*Amerika* nem akar egy újabb *Pearl Harbort*”; „*Washington Moszkvával* tárgyal”; „*Dickenst* olvasok”. Ám ezekben a mondatokban a név mindig valamilyen esemény (háborús vereség), intézmény (amerikai és orosz kormány), műalkotás vagy más fogalmi entitás helyettesítője. Vagyis efféle szerkezetekben a tulajdonnevek mindig helyettesítő/megtartott elemként állnak, és csak olyan nevek szerepelnek, amelyek denotatívumaihoz a beszélőközösségben valamilyen jelentős esemény, intézmény vagy más hasonló kapcsolható (vö. KÖVECSES 2005: 148–149, ehhez lásd még SIMON 2008).¹⁴

¹¹ A *toll* esetében azonban kérdéses, hogy a két jelentés között a mai nyelvhasználók éreznek-e még kapcsolatot.

¹² A poliszémia és a metonímia viszonyához lásd még PETHÓ 2003: 108–110, 2004: 137–138.

¹³ KIEFER szerint ezekben az esetekben egy alapjelentés bizonyos sémák alapján történő metonimikus kiterjesztéseit láthatjuk. E metonimikus kiterjesztések alapját a mindennapi ismereteinken alapuló konceptuális sémák adják, pl. a 'ha x intézmény, akkor x-nek épülete van' séma alapján az *iskola* mellett az *egyetem*, az *akadémia*, a *posta* stb. is jelöli az intézmény épületét is (2007: 135–136). Eszerint tehát elkülöníthetők a metonímia alapjául szolgáló sémák, illetve a metonimikusan motivált poliszémia alapjául szolgáló sémák. Kérdéses ugyanakkor, hogy ez utóbbiak milyen viszonyban vannak a metonímia lehetséges relációival: azok átértékelésével jöttek-e létre a poliszém jelentések kialakítására. A pszicholingvisztikai kísérleti eredmények alapján a fenti sémák közül csupán a *hely-intézmény* típus különösen gyakori, konvencionálisan használt eseteinél számoltunk azzal, hogy a metonimikus használat a mentális lexikonban is rögzült (BENCZE M. 2009b: 692).

¹⁴ A pszicholingvisztikai kísérletek tanulsága szerint ugyanakkor már egyetlen kontextusmondat is elegendő ahhoz, hogy a kísérleti személyek akár teljesen ismeretlen nyelvi formák metonimikus használatát megakadályozás nélkül feldolgozzák. Háttérismeret és kontextusmondat híján viszont nem tudják értelmezni a tulajdonnévi metonimikus kifejezést (BENCZE M. 2009b: 689).

5. Kérdéses azonban, hogy miként alkalmazható ez a metonímiáfelfogás, illetve általában a kognitív szemlélet a tulajdonnevek esetében. Elképzelhető-e, hogy a fent vázolt folyamat mindkét érintett eleme tulajdonnév, és amennyiben igen, akkor hasonló jellegű folyamatokkal számolhatunk-e a tulajdonnevek és a közszók esetében? Kérdéses továbbá az is, hogy magyarázza-e ez a megközelítés a dolgozatom elején említett problémákat.

5.1. Az előbbi kérdéskör megválaszolásához elsőként meg kell vizsgálnunk a tulajdonnevek szemantikai sajátosságait. A metonímia nyelvi megvalósulásának alapja a közszók esetében a fogalmi érintkezés, s feltétele a (szemantikai attribútumok által biztosított) szemantikai összeférhetetlenség. A köznevek és a tulajdonnevek között ugyanakkor jelentős jelentésbeli különbség mutatkozik. Míg ugyanis a köznevek kategóriába sorolják, vagyis nyelvíleg minősítik a környezet elemeit, addig a tulajdonneveknek a hagyományos strukturalista megközelítések, illetve egyes kognitív nyelvészek (pl. SZILÁGYI N. SÁNDOR) szerint nincs fogalmi jelentésük¹⁵ abban az értelemben, hogy nem egy fogalmi kategóriának, illetőleg a kategóriába tartozó dolgoknak a megnevezésére használatosak, hanem csupán egyetlen objektumot jelölnek meg, mégpedig úgy, hogy pusztán csak azonosítják azt (vö. 2004, 2000: 108–110).¹⁶ Gyakran persze valamit még ezen túlmenően is megtudunk a név viselőjéről, például ha egy helynév földrajzi köznevet tartalmaz, akkor az objektum fajtájáról is szolgáltat információt, csak hogy ez nem jellemző minden egyes névre, és nem is mindig tekinthető megbízható jelzésnek (vö. például *Sárospatak* városnév). Az efféle információ tehát SZILÁGYI N. felfogásában inkább a név járulékos többleteként értelmezhető. Ez a különbség az amerikai típusú kognitív szemantika nézőpontjából úgy ragadható meg, hogy a köznévi típus egy típust vagy annak egy megvalósulását nevez meg, a köznévi jelölt dolog konkretizálása (fogalmi lehorgonyozása) ugyanakkor mindig a szövegben történik. Ezzel szemben a tulajdonnév szemantikai szerkezetében egyszerre érvényesül a típus és a megvalósulás, ilyen módon a tulajdonnév által jelölt entitás alapvetően egyediként azonosítható a beszédben résztvevők számára, nem igényel az azonosításhoz viszonyítást. A tulajdonnevek e felfogás szerint tehát főnévi szerepű nyelvi egységek, vagyis a főnevekhez hasonlóan en-

¹⁵ A szavak s különösen a tulajdonnevek jelentésével és mentális reprezentációjával kapcsolatos nyelvfilozófiai és elmefilozófiai elméleteket áttekintve NÁRAY BENCE úgy véli, hogy a fentiekhez hasonló megközelítések, melyek szerint a tulajdonnévnek nincs jelentése, csak referenciája, nem tudják magyarázni azt, hogy miként vagyunk képesek megtanulni olyan tulajdonneveket, mint *Arisztotelész*. JOHN SEARLE írásaira támaszkodva inkább amellel érvel, hogy a tulajdonneveknek van jelentésük, ám az nem rögzített: a tulajdonnévhez tartozó tulajdonságokból áll össze, de közelebbről nem határozható meg, hogy melyek ezek a tulajdonságok, és hogy hány ilyen van (1997: 809–811).

¹⁶ KIEFER FERENC megfogalmazásában a strukturalista megközelítés szerint a tulajdonneveknek nincs alapjelentése: „a lehetséges értelmezések nem alkotnak egy jól körülhatárolható halmazt, mint a köznevek esetében” (2007: 141).

ciklopédikus, fogalmi jellegű jelentésük van, mely kognitív tartományokban számon tartott absztrahált tulajdonságok hálózatából áll, s amely az adott beszélők számára lehet teljesen sematikus, és lehet teljesen kidolgozott, sok közbenső változattal (TOLCSVAI NAGY 2008, LANGACKER 1991: 59).¹⁷ Ez utóbbi jelentés-felfogás révén meglátásom szerint a tulajdonnevek használatához kapcsolódó jelenségek egy része jobban magyarázható, így például a tulajdonnevek köznevesülésének folyamata¹⁸ vagy éppen a vizsgálni kívánt metonimikus használat esetei, a továbbiakban ezért erre támaszkodom.

A tulajdonnevek ilyen módon felfogott jelentésszerkezete alapján körükben is számolhatunk fogalmi érintkezéssel, s az egyes nevekhez kapcsolódó ismereteink az összeférhetetlenséget is biztosítják. Ezek alapján a helynévhasználat azon eseteit, amikor egy helyet aktuálisan (vagy akár gyakrabban is) egy vele kapcsolatban lévő és feltehetően szembeötlőbb, de legalábbis a közösség szempontjából valamilyen oknál fogva fontosabb hely nevével jelölünk meg, a metonímia nyelvi megvalósulásainak tekinthetjük. Erről lehet szó például a *felmegyünk az Urasági-erdőbe* típusú mondatok esetében, hiszen ez valójában úgy értelmezhető, hogy 'felmegyünk a kiemelkedésre, ahol az Urasági-erdő található'. Névhasználó kompetenciánk alapján ugyanis tudjuk, hogy gyakran csupán nézőpont kérdése, mi alapján határozzunk meg egy adott helyet. Ha a hegy környékén lakók felmennek a hegyet borító erdőségbe, bár egyúttal a hegyen is tartózkodnak, helyzetük meghatározására mégis elsősorban az erdő nevét használhatják, az ad ugyanis pontosabb helymeghatározást. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az erdőnév egyben a hegy megjelölésére is szolgál. Ez alapján talán a metonimikus szemlélet érvényesülését láthatjuk az ómagyar kori *mons* fajtajelölővel álló *Feketeerdő*, *Mogyorókerek*-féle névelőfordulások mögött is.

A tulajdonnevek körében is értelmezhető tehát a metonímia jelentésváltozással járó folyamata. Számolnunk kell ugyanakkor azzal, hogy a metonímia a jelentésszerkezetük különbségei miatt máshogyan (más sémák mentén, esetleg más szövegbefoglalási módokkal) érvényesül a közzsók és a tulajdonnevek körében. A helynevek körében azonban a metonímia nyelvi megvalósulásait, a folyamat jellegzetességeit még nem vizsgálták, ezért nincs ismeretünk arra vonatkozóan, hogy milyen sémák irányítják a tulajdonnévi megvalósulásokat. Egy erre irányuló vizsgálat azonban túlmutat e tanulmány keretein, ezért ez alkalommal csak utalok a jelenség megismerésének fontosságára.

¹⁷ A kétféle kognitív jelentésfelfogás különbségében valójában a nyelvi jelentés eltérő megítélése húzódik: SZILÁGYI N. sokkal szűkebben értelmezi a nyelvi jelentést, mint a holista megközelítésű nyelvészek. Utóbbiak felfogásában a szavak jelentésébe nemcsak a — SZILÁGYI N. kifejezésével — észlelési feltételek, hanem a szó használatához tartozó egyéb információk is beletartoznak (vö. pl. TOLCSVAI NAGY 2008).

¹⁸ A tulajdonneveket éppen a típusra utaló jelentésmozzanatuk révén tudjuk egy kategória megnevezésére, azaz köznévként használni (vö. SLIZ é. n.).

5.2. A tulajdonnevek körében sem ritka ugyanakkor, hogy a metonimikus szemlélet, illetőleg a gyakori használat nyomán a név jelentése is megváltozik, s többjelentésűvé válik. A helynévkutatás szempontjából ezen belül leggyakrabban két folyamattal számolhatunk: egyrészt amikor egy helynév az elsődlegesen jelölt hely mellett egy másik hely megnevezésére is szolgál, másrészt amikor személynév válik hely nevévé. Ezt a folyamatot azonban a tulajdonnevek körében is el kell különíteni a metonímia nyelvi megvalósulásától. A kontiguitás ugyanis a helyek megnevezései esetében is inkább pusztán motiválja a poliszém jelentések kialakulását, ahogy a közszóknál is láttuk. A kognitív szemléletű névtani kutatásban tehát külön kell választanunk a strukturalista névtipológiában metonimiaként megnevezett, poliszém jelentést eredményező névadási módot a jelentésváltozással nem járó metonímiától, és a kognitív nyelvészet terminushasználatához igazodva szerencsésebbnek tűnik metonimikusan motivált névadásnak (esetleg rövidebben és a korábbi megjelöléshez is igazodva: metonimikus névadásnak) nevezni, s mint ilyent, a metonimikusan motivált poliszém közszavak kialakulásával állíthatjuk párhuzamba.

Az így keletkezett nevek, illetőleg a hozzájuk kapcsolódó kognitív sémák azután további névadás alapjául szolgálhatnak.¹⁹ Ilyen módon magyarázható, hogy a metonimikusan motivált névadás jobbára egyetlen névadási aktushoz köthető, és a név nem lassan vonódik át egy másik hely megjelölésére. S az sem jelent problémát, hogy a helynevek körében nem ritkán a metonimikusan motivált névadási folyamat eredményeképpen egy korábban külön névvel nem illetett helyet jelölnek meg, amennyiben a névadás alapja valóban az érintkezés.

5.2.1. A metonimikus névadás jellegzetes formája az, amikor egy hely megjelölésére egy vele kapcsolatban lévő másik hely nevét kezdik el használni. Meg kell azonban vizsgálnunk, hogy ezek az azonos megjelölések valóban metonimikus névadás eredményeként jöttek-e létre, ahogyan azt a hagyományos megközelítések vélik, vagy valami más alakulásmóddal kell számolnunk az esetükben.

Efféle változás (névátvonódás) a szemantikailag nem áttetsző vagy elhomályosulóban lévő névalakulatok esetében elvileg igen könnyen végbemehet. A névhasználók szempontjából azonban a név jelentéséhez — másodlagosan — hozzátartozik a név részeinek az esetleges köznyelvi jelentéstartalma is. Egy *Nyíres*-féle erdőnév esetében például ebből a szempontból látszólag nincs akadálya annak, hogy átvonódjon annak a kiemelkedésnek a megjelölésére, amelyen az erdő található, a hely növényvilága ugyanis mindkét objektumfajta esetében gyakran szolgál névadási indítékként. A földrajzi köznevet tartalmazó névformák azonban feltehetően jobban ellenállnak ennek a névadási módnak, a való-

¹⁹ KIEFER FERENC szkeptikusan vélekedik a metonimikusan motivált tulajdonnévi poliszémiák háttérben meghúzódó sémákról: „nem állíthatók fel olyan konceptuális sémák, amelyeknek az alapján a különféle értelmezések előre jelezhetők lennének” (2007: 141).

ságban azonban, amint azt például nagy számban előforduló *Sárospatak*-, *Hegyeshalom*-féle településnevek mutatják, ez nem jelent akadályt. Az egyes névelemek jelentéstartalma tehát nem feltétlenül meghatározó abból a szempontból, hogy a metonimikus névadásban részt vehet-e egy adott névalakulat vagy sem.²⁰

A megismerő rendszerünk sajátosságaira támaszkodva azonban talán pontosíthatjuk ezt a kérdést. Úgy tűnik ugyanis, hogy az észlelési, megismerő folyamatoknak köszönhetően a különböző típusú helyek kapcsolatát másként dolgozzuk fel, másként értelmezzük, s ennek nyilvánvalóan hatása van a megnevezésben is. Ez alapján az esetek egy részében egyértelműen megállapítható a metonimikus névadás, más esetekben viszont inkább más magyarázatot tarthatunk valószínűnek.

Az észlelési, megismerési folyamatok alapján kevésbé szorosan összetartozó helyek azonos megnevezései a metonimikusan motivált névadás egyértelmű eseteinek tekinthetők, például a természeti névből alakult településnevek (pl. *Sárospatak*, *Hegyeshalom*). E nevek szemantikai tartalma egyértelműen megváltozott, hiszen egy másik objektum azonosítására is felhasználják őket. És minthogy ez a névadási mód nem ritka, mintaként szolgálhat(ott) újabb nevekhez, más helyfajták kapcsolatában is.

A másik végpontot (a szorosan összetartozó helyeket) jól szemléltetik az erdő- és a hegynevek. A két névfajta kapcsolatának a mai névhasználatban való realizálódását az abaúji Hegyköz KOVÁTS DÁNIEL által közreadott névanyagában vizsgálva úgy tűnik, hogy a mai névhasználók igen gyakran nem tesznek különbséget a kiemelkedés és az azt borító erdőség megnevezésében. A legtöbb esetben egyetlen névalakulat szolgál mindkét helyfajta jelölésére: a *Halyagos* (2000: 78), *Pajna* (164), *Nagy-Milic* (122) egyszerre jelöli tehát a hegyet és a rajta lévő erdőt. Különösen gyakoriak e kettős funkcióban a *-hegy* utótagú helynevek: a *Farkas-hegy* (184), *Ór-hegy* (272), *Fekete-hegy* (78), *Kánya-hegy* (78), *Konc-hegy* (79), sőt a *Korom-hegy* (137, 292), *Lengyel-bérc* (186) neveket a névhasználók ma már csak a kiemelkedésen lévő erdők megnevezésére használják. Nyilván ebből adódóan az 'erdő' utótagú nevek lényegesen ritkábbak ezen a vidéken, körükben is jellemző azonban, hogy azt a kiemelkedést is jelölik, amelyen az erdő található: *Urasági-erdő* (127), *Erdő* (91), *Kossuth-erdő* (69). Azokban a ritka esetekben pedig, amikor a hegynek és a rajta lévő erdőnek saját, önálló neve külön is van, azt általában egy földrajzi köznévnél az elsődleges névhez

²⁰ Emögött a kognitív szemantika szerint feltehetően az áll, hogy a tulajdonnév nyelvi egység, melyet a beszélő és a hallgató elemző feldolgozást nem igénylő szerkezetként kezel, az egység szerinti feldolgozáshoz ugyanakkor másodlagosként hozzájárulhat az elemző feldolgozás is (TOLCSVAI NAGY 2008: 32). TÓTH VALÉRIA is úgy véli, hogy amikor egy helynév létrejön, önálló lexikális egységként rögzül a névhasználó közösség tudatában, így bizonyos értelemben elszakad esetleges községi előzményétől. A függetlenedésből fakadóan azután elkülönülten fejlődhet tovább a községi és az eredetileg belőle származó név hangalakja (2004: 204, vö. még KENYHERCZ 2008: 179–180).

történő kapcsolásával hozzák létre: az erdőt és hegyet is jelölő *Szár-hegy* (83) név mellett szerepel például az erdő megnevezésére a *Szárhegy-erdő* (83) névforma is. Ez a jelenség azonban a névátvonódás helyett talán inkább azzal magyarázható, hogy a két helyfajta sem különül el élesen az adott közösség nyelvi tudatában. Saját gyűjtésem eredményei is azt erősítik, hogy a Hegyközben egy-egy névvel a kiemelkedés egészét jelölik meg, a rajta lévő erdővel, tisztással stb. együtt. Nem is igen merül fel a hegy és a rajta lévő erdő más-más névvel való elkülönítésének az igénye (vö. RESZEGI 2007).

A névadás-névhasználat e vonása könnyen magyarázható a kognitív nyelvészet nézőpontjából. A helynevek ugyanis — a közsékhöz hasonlóan — a kognitív folyamatok leképeződéseinek nyelvi megvalósulásai, ennek megfelelően magukon viselik a megismerő folyamat mögött meghúzódó osztályozó, rendszerbe illesztő mozzanatok jellemző vonásait. A megismerési folyamat eredményeképpen pedig a kiemelkedést és az azt borító erdőséget az egyén nem választja el élesen egymástól, a két objektumot valójában egyazon denotátumként dolgozza fel. Ezt a szemléletet pedig a névhasználat maga is támogatja, vagyis a viszony kölcsönös: nincs elkülönült neve az összetartozó helyeknek, ezért nem is tekintik külön objektumoknak őket. Metonimikusan motivált névhasználatról tehát esetükben a jelen kori állapotot tekintve nemigen beszélhetünk. Alaposabb vizsgálatot igényelne azonban, hogy feltárjuk, ezek a nevek a névadás pillanatától egy-egy esetben használatosak voltak-e az összetartozó helyek megjelölésére, vagy ez történetileg alakult ki, metonimikus névadással, ahogy az elemzések általában gondolják. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a szorosan összetartozó helyek esetében egyáltalán nem is számolhatunk a metonimikus névalkotással. Ennek a megállapításához azonban az egyes nevek kapcsán nélkülözhetetlen az emberek, a névhasználók ismereteinek a feltárása.

A metonimikus viszony kognitív hátterének a megvilágításában segíthet, ha a neveket a nyelvi környezetükkel együtt vonjuk vizsgálatba. Amennyiben egy név kétféle objektumot is jelöl, ez hatással lehet a név ragozására, illetve a településnév és természeti név viszonyában a névelőhasználatra is.²¹ Vizsgált példánk, az erdő- és a hegynevek viszonyának a tisztázása jól szemlélteti a megkö-

²¹ Jól szemléltetik e módszer hatékonyságát a HEINRICH ANDREA által feltárt eredmények: az idősebb szaniszlóiak a *Karoly* és *Liget* neveket, noha települések nevei, névelővel használják, a két betelepített lakosságú helység ugyanis számukra „nem minősül igazi, prototipikus településnek”. A fiatalabb generáció azonban már nem tesz különbséget, amint a nyelvhasználatuk is mutatja: névelő nélkül használják a két nevet, hasonlóan a többi szomszédos település nevéhez (2000: 9, vö. még 10–12). A nyelvi környezet mellett természetesen maguknak a beszélőknek a kognitív rendszerére, ismeretire is tekintettel kell lennünk. A nyelvi rendszerből nem magyarázható például, hogy a Szaniszló határában lévő földterületek neveihez mi alapján járulnak belső vagy külső helyviszonyragok. A végződés megoszlását külső körülmény: a beszélőknek a földterületek minőségére vonatkozó ismeretei befolyásolják: a „külső helyviszonyranggal használt nevek által jelölt területek jobb minőségűek, a belsővel használtak pedig rosszabbak” (HEINRICH 2000: 10).

zelítés hasznosíthatóságát, a helyviszonyt ugyanis a kiemelkedések esetében a „rajta” viszonyal fejezzük ki, míg az erdők esetében „benne” viszonyal minősítjük. A nevek ragozása tehát egyértelműen megmutathatja, hogy végbement-e a jelentésváltozás, vagyis hogy a névhasználók melyik objektum jelölésére használják az adott tulajdonnévi formát.

A Hegyköz hegy és erdő megjelölésére is használt nevei részben ezt a feltevést látszanak igazolni, nem ritka ugyanis, hogy egy névhez mindkét végződés járulhat, talán annak megfelelően, hogy épp melyik helyfajtára akar utalni vele a beszélő, pl. *Hátulsó-hegy*, *-be*, *-re* (KOVÁTS 2000: 92); *Remete-hegy*, *-be*, *-re* (125). A *Páska-hegy* (81), *Szár-hegy* (83), *Szemlő-hegy* (83) nevekhez azonban, noha erdőt is jelölnek vele, az adatok szerint mégsem kapcsolják hozzá a „benne” viszony végződéseit. Ugyanakkor például a *Korom-hegy* névvel az adattár szerint Füzérkajátán már jobbára csak a rajta lévő erdőre utalnak, s hozzá kapcsolódóan a helyviszonyt a névhasználók mindig „benne” viszonyként fejezik ki, másrészt viszont a dombos erdőt megnevező *Kossuth-erdő* formához mégis a *-re* végződést kapcsolják. Ezek az adatok azonban megint csak magyarázhatók olyan módon is, mint a szorosán összetartozó helyek nyelvi észlelésének a megnyilvánulásai. Amennyiben nem különülnek el a helyek a tudatunkban, akkor nem is várható, hogy a szövegbefoglalásuk módjában szabályosságot találunk.²²

A bemutatott két típus (természeti név > településnév, erdő- és hegynév) valójában egy skála két végpontjaként értelmezhető. A névadás további esetei a skála végpontjai között helyezhetők el. Érdemes lenne egy erre vonatkozó vizsgálat alapján feltárni, hogy miként is szerveződhet ez a skála, illetve, hogy e téren vannak-e egyéni különbségek. Ilyen módon a történeti adatok megítéléséhez is fogódzót kaphatnánk. Mindebből ugyanakkor az is látható, hogy a kognitív szemlélet érvényesítésével elkerülhető az érintkező helyek megnevezésében megjelenő metonimikusan motivált névadási mód különböző eseteinek az egybemosása.

5.2.2. Az érintkező helyek esetében jelentkező névátvitel mellett a metonimikus névadás jellegzetes típusát alkotják a pusztai személynévi helynevek is. A pusztai személynévi helynévvé válásának gyökerei a szakemberek szerint a nomadizáló életformába nyúlnak vissza, amikor csak személyeket lehetett felkeresni, és nem a személyek állandó lakhelyét, ezért a helyeket az éppen rajta tartózkodó ember után volt célszerű megnevezni (vö. MOÓR 1936: 110). KERTÉSZ MANÓ lélektani indítékokat keresett a névadás háttérében. A pusztai személynévi névadás szerinte az „ősregi, prelogikus tudatállapot csökevénye” lehet, melyben „az azonos név embernek és földnek a lélekben való tökéletes azonosítását jelenti” (1939: 33, 76–77).²³

²² A ragozásnak a komplex volta a helyekre vonatkozó említőnevek esetében is megmutatkozik (az említőnevek terminushoz lásd RESZEGI 2009: 39).

²³ Az antropológiában prelogikusként jelölt gondolkodásmódot újabban a pszichológiában inkább tranzlogikusnak nevezik, úgy tűnik ugyanis, hogy nem a „normális” gondolkodásmódot meg-

A kognitív rendszer szempontjából ugyanakkor a névtípus keletkezése logikus gondolkodásmód esetén is elképzelhető olyan módon, hogy a fogalmi rendszerben a két entitás, a személy és a föld között szoros, érintkezésen alapuló kapcsolat van, noha ez a kapcsolat nem jelenti a két entitás azonosítását. A fogalmi érintkezés lehetővé teszi a metonímia nyelvi megvalósulását a kommunikációban. Ez azután (ahogy a helynév > helynév alakulásmód esetében is) elvezethet a poliszém jelentések, s ezáltal a metonimikus névadás kialakulásához. Amint ugyanis megjelenik ez a névtípus — bizonyos szemantikai feltételek teljesülése mellett —, újabb nevek létrehozásához szolgál mintaként. E nevek esetében pedig az érintkezés mellett már a beszélők nyelvi tudatában tükröződő helynévmodell hatása is meghatározónak tekinthető.²⁴ A világról való tudásunkhoz ugyanis hozzátartozik az is, hogy a tulajdonneveket is tipikalitás szerint szerveződő kategóriákba soroljuk (vö. SLÍZ é. n.): vannak tipikus és kevésbé tipikus településnevek, hegynevek, víznevek (vö. RESZEGI 2009: 38). Ezeknek a kategóriáknak a kiépülését az egyes típusok, illetőleg az adott nevek megterheltsége határozza meg.²⁵

Ez a fajta metonimikus szemlélet, metonimikus mechanizmus nyilvánvalóan nem csupán a pusztai személynévből alakult helynevekre jellemző, ugyanez húzódik meg a személynévből valamiféle képzőelem vagy lexikális elem hozzákapcsolásával létrehozott helynevek mögött is. Esetükben azonban a névjelleget (a használati szabályok átértékelése mellett) a szerkesztés révén alakítja ki a névadó.

5.2.3. Kognitív szempontból hasonló módon magyarázható a pusztai népnévi, a pusztai törzsnévi, illetve a személyt jelentő köznévből alakult helynevek létrejötte is, s efféle mechanizmusokat tételezhetünk fel a növény- és állatnévből formai változtatás nélkül keletkezett névalakulatok esetében is. Jelentős különbség azonban, hogy ekkor egy addig köznévként, vagyis kategóriajelölő elemként használt szót kezdenek el egy bizonyos denotátum megjelöléseként, azonosító funkcióban, tulajdonnévként is használni.²⁶

6. A kognitív szemlélet alkalmazásával megítélésem szerint eredményesen magyarázhatók a metonimikus névadás kapcsán felvetődő kérdések. Ugyanakkor

---

előző fejlődési fokról van szó, hanem olyan kognitív mechanizmusról, amely a mai hétköznapi gondolkodásunkban is jelen van, s „a formális logika szokásos útjai számára nem hozzáférhető területeit teszi elérhetővé” (MÉRŐ–VARGA 2000: 192, MÉRŐ 2001: 30).

²⁴ A névmodellek szerepének felismerése az analógia fogalmához kapcsolódóan a hagyományos névtani megközelítésekben is gyakorta megjelenik, e munkák áttekintéséhez lásd HOFFMANN 1993: 21.

²⁵ A kategóriák természetszerűen egyénenként, sőt az egyén életében is változóak, ugyanakkor a nyelvhasználat közelíti egymáshoz egy adott nyelvközösség beszélőinek a kognitív kategóriáit.

²⁶ A népneveknek és a törzsnemeknek a köznevek közé sorolása nem egyértelmű, kultúránként is változó eljárást mutat, a vonatkozó szakmunkákról jó áttekintést nyújt VÁRNAI 2005: 41–42, 43.

kor talán azt is sikerült érzékeltetnem, hogy a kognitív közelítésmód, illetőleg a hozzá kapcsolódó módszertan általában véve megoldást jelenthet a hagyományos strukturalista kérdésfelvetés alapján kielégítően nem megválaszolható névtani jelenségek értelmezésében. A metonímia és a metonimikus névadás elkülönítése továbbá arra is rávilágít, hogy a kognitív szemlélet alkalmazása olyan újfajta kérdéseket is felvet, melyek korábban fel sem merül(het)tek a névtudományban. A vizsgálat során ugyanakkor kitűnt, hogy a tulajdonnevek speciális szemantikai és funkcionális sajátosságaiból fakadóan a kognitív nyelvészet eredményei nem minden esetben ültethetők át közvetlenül a névkutatásba, aktualizálnunk kell őket, s ez nem mindig egyszerű feladat. Pedig erre igen nagy szükség van, a kognitív megközelítés ugyanis azáltal, hogy visszahelyezi a nevet abba a közegbe, amelyben működik, lehetővé teszi, hogy a névhasználatot a maga komplexitásában vizsgáljuk.

A kognitív szemlélet lehetőségeit felvázoló és szemléltető írásban mindemellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy ennek a megközelítésnek is vannak korlátai. Ez pedig éppen maga a kogníció. A kognitív folyamatok ugyanis közvetlenül nem tanulmányozhatók, csupán a megfigyelhető jelenségekből, a viselkedésből következtethetünk rájuk (modellálhatjuk őket). Ezért különösen fontos, hogy a helyneveket a tényleges használatuk alapján vizsgáljuk, mert hipotéziseink csak így lesznek kognitív szempontból megalapozottak.

RESZEGI KATALIN

Irodalom

- BAÁBA BARBARA (2009): Néhány lehetőség és módszer a földrajzi köznevek jelentésföldrajzi vizsgálatában. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 4.* Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 73–83.
- BAŃCZEROWSKI JANUSZ (1999): A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123: 78–87.
- BAŃCZEROWSKI JANUSZ (2000): A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvelméletben. *Magyar Nyelv* 96: 35–44.
- BARABÁS ANDRÁS–KÁLMÁN C. GYÖRGY–NÁDASDY ÁDÁM (1977): Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények* 79: 135–155.
- BENCZE ILDIKÓ (2006): *A metonímia értelmezései a kognitív nyelvészetben.* (Szakdolgozat). Kolozsvár.
- BENCZE M. ILDIKÓ (2009a): Amikor kólát iszik még a „mozi” is. Dúsított kompozíció a HELY–INTÉZMÉNY–EMBEREK metonímia megértésében. URL: http://www.cogsci.bme.hu/~ktkuser/KURZUSOK/PHD_cikkiras/PhD. (2010. 01. 03.).
- BENCZE M. ILDIKÓ (2009b): Mi a metonímia? Elméletek és kísérletek a metonímiakutatásban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 64: 677–696.

- BENKŐ LORÁND (2002): *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. (Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről)*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
- CSÁNYI VILMOS (2003): *Az emberi természet*. Budapest, Vince Kiadó.
- EYSENCK, MICHAEL W.–KEANE, MARK T. (2003): *Kognitív pszichológia*. Második kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- FÓNAGY IVÁN (1982): Metonímia. In: KIRÁLY ISTVÁN főszerk.: *Világirodalmi lexikon* 8. Budapest, Akadémiai Kiadó. 343–345.
- FÓNAGY IVÁN (1999): *A költői nyelvről*. Budapest, Corvina Kiadó.
- GARDNER, HOWARD (1992): *Dem Denken auf der Spur. (Der Weg der Kognitions-wissenschaft)*. Stuttgart, Klett-Cotta.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY (1963–1998): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2009): A többnevűség és a szakasznevek folyóvízneveink körében. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 4*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 105–113.
- HEINRICH ANDREA (2000): *Szanszló helynevei kognitív nyelvészeti megközelítésben*. (Szakdolgozat). Kolozsvár.
- HOCHBAUER MÁRIA (2008): Helyzetviszonyító elemek a barcasági Négyfalu helynévrendszerében. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 164–169.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993): *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Újraközlése: Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN (2003): *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KENYHERCZ RÓBERT (2008): Helynévkutatás és hangtörténet avagy a helynevek forrásértéke. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 175–182.
- KERTÉSZ ANDRÁS (2000): A kognitív nyelvészet lehetőségei és korlátai. *Magyar Nyelv* 96: 402–418.
- KERTÉSZ MANÓ (1939): A magyar helynévadás történetéből. *Magyar Nyelvőr* 68: 33–39, 67–77.
- KIEFER FERENC (2000): A kognitív nyelvészet: új paradigma? In: PLÉH CSABA–KAMPIS GYÖRGY–CSÁNYI VILMOS szerk.: *A megismeréskutatás útjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 120–144.
- KIEFER FERENC (2007): *Jelentéelmélet*. Második, bővített és javított kiadás. Budapest, Corvina Kiadó.
- KISS LAJOS (1996): A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 120: 440–450.
- KISS LAJOS (1997): Hegynevek a történelmi Magyarországon. *Magyar Nyelv* 93: 154–168.
- KOVÁTS DÁNIEL (2000): *Az abauji Hegyköz helynevei*. A Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetei 4. Sátoraljaújhely.

- KÖVECSES ZOLTÁN (2005): *A metafora. (Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe)*. Budapest, Typotex Kiadó.
- KÖVECSES ZOLTÁN–RADDEN, GÜNTER (1998): Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9: 37–77.
- KRISTÓ GYULA (2003): *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- KUHN, THOMAS S. (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KUNA ÁGNES (2008): A sziklamászóutak neveinek kognitív szemantikai elemzése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 195–203.
- LADÁNYI MÁRIA (1998): Jelentésváltozás és grammatikalizáció — kognitív és szerves nyelvészeti keretben. *Magyar Nyelv* 94: 407–423.
- LAKOFF, GEORGE (1987): *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago–London, The University of Chicago Press.
- LAKOFF, GEORGE–JOHNSON, MARK (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago–London, The University of Chicago Press.
- LANGACKER, RONALD W. (1991): *Foundations of Cognitive Grammar 2. Descriptive Application*. Stanford, Stanford University Press.
- LŐRINCZE LAJOS (1947): *Földrajzineveink élete*. Budapest, Néptudományi Intézet.
- MÉRŐ LÁSZLÓ (2001): *Új észjárások. (A racionális gondolkodás ereje és korlátai)*. Budapest, Tercium Kiadó.
- MÉRŐ LÁSZLÓ–VARGA KATALIN (2000): Transzlogika transz nélkül. In: PLÉH CSABA–KAMPIS GYÖRGY–CSÁNYI VILMOS: *A megismeréskutatás útjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 178–192.
- MOÓR ELEMÉR (1936): Magyar helynévtípusok. *Népünk és Nyelvünk* 8: 110–117.
- NÁNAY BENCE (1997): Szavak és reprezentációk. *Magyar Filozófiai Szemle* 41: 805–826.
- NEMESNÉ KIS SZILVIA (2006): Lovakról. *Magyar Nyelvőr* 130: 214–230.
- NEMESNÉ KIS SZILVIA (2008): Állatnévcsoportok kognitív névszemantikai vizsgálatának tanulságai. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 577–587.
- PETHŐ GERGELY (2003): A főnevek poliszémiája. In: KIEFER FERENC szerk.: *Igék, főnevek melléknevek. (Előtanulmányok a mentális szótár szerkezetéről)*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 57–124.
- PETHŐ GERGELY (2004): *Poliszémia és kognitív nyelvészet. (Rendszeres főnévi poliszémiatípusok a magyarban)*. (Doktori disszertáció). Budapest.
- PLÉH CSABA (2003): *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest, Typotex Kiadó.
- RESZEGI KATALIN (2007): A hegynevek és más helynévfajták kapcsolata. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk.: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 37–43.

- RESZEGI KATALIN (2008): A hegynév terminus definiálása. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 240–246.
- RESZEGI KATALIN (2009): A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 4*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 35–45.
- ROSCHE, ELEANOR (1978): Principles of categorization. In: ROSCH, ELEANOR–BARBARA B. LLOYD eds.: *Cognition and Categorization*. New York, Halsted Press. 27–48.
- SIMON ESZTER (2008): Nyelvészeti problémák a tulajdonnév-felismerés területén. In: SINKOVICS BALÁZS szerk.: *LingDok 7. (Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai)*. Szeged, JATEPress. 167–182.
- SLÍZ MARIANN (2008): Melyiket a négy közül? A családnevek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 468–474.
- SLÍZ MARIANN (2009): Kognitív történeti névtan? A családnevek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben. In: KUNA ÁGNES–VESZELSZKI ÁGNES szerk.: *3. Félúton Konferencia*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 228–241.
- SLÍZ MARIANN (é. n.): Tulajdonnév és kategorizáció. Megjelenés előtt.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1959): Tulajdonnév és köznév határterülete. *Magyar Nyelv* 55: 461–470.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979): *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (2007): *Magyar stilisztika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (1997): *Hogyan teremtsünk világot? (Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára)*. Második kiadás. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (2000): *Világunk, a nyelv*. Budapest, Osiris Kiadó.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (2004): A jelentésvilág szerkezete. Elhangzott Kolozsvárt 2004. november 18-án a Mindentudás Egyeteme előadássorozat keretében. URL: <http://www.mindentudas.hu/szilagyi/index.html>. (2010. 01. 03.).
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2005): A nyelvi kategorizáció kognitív nyelvészeti keretben. In: ZIMÁNYI ÁRPÁD szerk.: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* 32. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. 5–20.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2008): A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk.: *Név és valóság. (A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 30–41.
- TÓTH VALÉRIA (2004): Archaizmusok és neologizmusok a magyar helynevekben. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 1*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 183–207.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2005): *Bárhogy nevezzük... (A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben)*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- VESZELSZKI ÁGNES (2008): Térkonstrukciók. Földrajzi nevek parafrázisai kognitív keretben. *Névtani Értesítő* 30: 55–65.